

Ivo Perić

ZASTUPNICI HRVATSKE PUČKE SELJAČKE STRANKE U HRVATSKOM SABORU 1908. - 1918.

HPSS, osnovana 1904., bila je od 1908. do 1918. parlamentarna stranka. Od 1908. imala je 2, od 1910. - 9, od 1911. - 8 i od 1913. - 3 saborska zastupnika. Njezini su zastupnici u Saboru bili vrlo aktivni, zagovarajući interese sela i seljaštva.

Začetnici i suosnivački Hrvatske pučke seljačke stranke bili su braća Antun i Stjepan Radić. Polazeći d toga da je - prema popisima stanovništva iz 1890. i 1900. - više od 84% stanovnika u banskoj Hrvatskoj živjelo od rada u poljoprivredi, na selu, oni su smatrali nužnim da se politika bavi i seljačkim pitanjem i da seljaštvo sudjeluje u politici. Postojeće političke stranke u banskoj Hrvatskoj krajem 19. i početkom 20. stoljeća: Narodna stranka, Stranka prava, Nedvisna narodna stranka, Čista stranka prava i Srpska narodna samostalna stranka - bile su, kako su isticali braća Radić, *gospodske* stranke, koje vode *gospodsku* politiku - u interesu srednjih i viših slojeva društva. Među saborskim zastupnicima iz tih stranaka nije bilo ni jednog seljaka, ni radnika. Ti zastupnici, iako su u znatnom broju izravno potjecali iz seljačkih i radničkih obitelji, bili su - svojim školovanjem, svojim profesionalnim usmjerenjem i svojim načinom života kao pripadnici srednjih i viših društvenih slojeva - odvojeni i otuđeni od svojih socijalnih korijena. Pa kad su neki od njih i zagovarali demokratizaciju političkog života - u smislu proširenja izbornog prava - mslili su da niže slojeve društva: seljake i radnike trebaju u Saboru predstavljati samo školovani ljudi, koji više znaju, pravilnije se i preciznije usmeno i pismeno izražavaju, koji lakše ostvaruju pristup u razna nadležstva vlasti, koji i svojim odnjovanim izgledom i ponašanjem djeluju prihvatljivije.

Braća Radić - iako oba vhnuski intelektualci: Antun kao profesor i doktor znanosti, Stjepan kao politolog, te jedan i drugi vrsni pisci - nisu se otuđili od svojih seljačkih korijena, rado su isticali da su seljački sinovi. S obzirom na brojnost hrvatskoga seljaštva, oni su držali da seljaštvo nije stalež, već da je ono, svojom masovnošću i tradicijskom kulturom, *narod*, i da taj *narod* ima pravo i na političko upravljanje sobom. U hrvatskoj *stranačko-gospodskoj* politici vidjeli su politiku osobnih i grupnih interesa njenih nositelja i nazivali su je nedemokratskom politikom. Isticali su da prava, demokratska politika ne može biti bez naroda. Ona mora, ako će biti demokratska, uključiti u svoje kolotečine *narod, puk*, a to je - u hrvatskim prilikama - *seljaštvo* kao glavnina sveukupnog hrvatskog narodnog korpusa. Pišući 1898. o tome Šimi Mazzuri, jednom od prvaka Neodvisne narodne stranke i uredniku dnevnika "Obzor", Antun Radić je naglašavao: "Masa je seljački narod. Organizirati treba seljaštvo". Jer, sa tom masom, kad bude organizirana, politika će biti drukčija, djelotvornija. U vodstvu te politike bit će mjesta i za intelektualce. Pravo na sudioništvo u tom vodstvu - prema mišljenju A. Radića - trebala bi imati "samo patriotska inteligencija"¹.

Da bi hrvatsko seljaštvo bilo što pripremljenije za svoju političku aktivnost trebalo ga je poučiti, politički prosvjetiti. Upravo je radi toga, počev od sredine prosinca 1899., Antun

Radić izdavao u Zagrebu dvotjednik pod naslovom "DOM. List hrvatsom seljaku za razgovor i nauk". Uspoređujući "Dom" sa stranačko-političkim listovima, A. Radić je isticao: "DOM nije politički list, ali se ne će igrati ni skrivača, pa svatko vidi tko hoće vidjeti što "Dom" hoće". Kao list, "Dom nije ničije zvono, ničija trublja, ničija prikripina". On je bio i ostaje "list hrvatskomu seljaku za razgovor i nauk"². Narod ima svoje potrebe i svoja prava. Za te potrebe i za ta prava treba se boriti. Ne treba se pritom bojati. Jer, pravo je i zahtijevati pravo. U svezi s tim, Antun Radić je obrazlagao: "Tu vrijedi ona: *Tko se boji vrabaca, neka ne sije prosa*". A treba sijati, jer treba živjeti. Što život zahtijeva u dobrom smislu, valja činiti. "Pravi domorodac mora nješto i pretrpjati za dom i narod... Danas vodi politiku nekoliko ljudi, koje narod izabere, a oni poslie za narod malo pitaju. To se mora popraviti"³. Dozrelo je vrijeme - upozoravao je A. Radić - "da se i seljaci *sami* za sebe postaraju", da više ne obraćaju pažnju na gospodske "zdravice narodu", da počnu cijeniti vlastitu političku snagu i da pristupe ustroju svoje "hrvatske seljačke stranke"⁴.

Među tadanjim gospodskim strankama Antun i Stjepan Radić bili su najžešći protivnici Narodne stranke. Ta je stranka nosila naziv, koji nije bio ni malo sukladan s njezinom politikom. Bila je to režimska, vladina stranka, kojoj je stvarni vođa bio ban Karoly Khuen-Héderváry, provoditelj mađaronske politike, tiranin. Kao oporbenjaci, braća Radić su simpatizirali hrvatsku koaliranu opoziciju, koju su sačinjavale Stranka prava i Neodvisna narodna stranka. U saborskim izborima 1901. ta je opozicija istakla zastupničku kandidaturu Antuna Radića u izbornom kotaru Novi Marof. Dosljedno svojoj tadašnjoj praksi, vladina Narodna stranka je poduzela sve da bude pobjednica i u ovm izborima. Od 88 zastupničkih mjesta u Saboru, izborila je 75. Udružena domovinaško-obzoraška opozicija⁵ dobila je 10 zastupničkih mandata, a Čista stranka prava - 2. Jedan je zastupnik bio izabran kao nestranački kandidat⁶. U pripremi i provođenju izbora u Novom Marofu glavnu je riječ imao mađaron, grof Rudolf Erdödy. Protukandidat Antuna Radića bio je mađaron, vladinovac Oskar Kiš, i ovaj je izabran. Vladinovi su - pomoću svojih župana, podžupana (kotarskih poglavara), činovništva iz režimskih organa i drugih o režimu ovisnih osoba - lako mogli postići izbornu pobjedu. Njihov utjecaj bio je olakšan i time što je bio vrlo malen broj birača (izbornika). U banskoj je Hrvatskoj svega oko 2% stanovništva imalo biračko pravo. Ante Radić je u tim izborima (1901.) dobio samo 13 glasova. Glasovali su za njega nekoliko odvažnijih seljaka i nekoliko svećenika, oporbenjaka.

Udružena domovinaško-obzoraška opozicija djelovala je od 15. siječnja 1902. pod imenom *Hrvatska ujedinjena opozicija*. Neko vrijeme, počev od sredine 1902., njezin je profesionalni tajnik bio Stjepan Radić⁷. Nastojalo se da Hrvatska ujedinjena opozicija ojača i organizacijski i financijski. U tom nastojanju razmišljalo se i o tome da se njene stranačke sastavnice (Stranka prava i Neodvisna narodna stranka) fuzioniraju i postanu jedna jedinstvena stranka. Budući da su se te obje stranačke formacije zalagale za reformu postojećeg izbornog reda u smislu proširenja biračkog prava, Stjepan Radić je ukazivao da će s tim proširenjem biračkog prava to pravo dobiti ponajviše seljaci, koji će - svojom masovnošću - postati najjača politička snaga u banskoj Hrvatskoj, te da bi tu snagu trebalo organizirati i usmjeravati pod imenom: Hrvatska seljačka stranka⁸. Fu-

zija domovinaša i obzoraša provedena je 29. siječnja 1903. pod imenom *Hrvatska stranka prava* i to na temeljima zajedničkog pravaško-neodvišnjačkog programa iz 1894. Taj program bio je ovom prilikom nadopunjen sljedećim točkama: da će se Hrvatska stranka prava zalagati za reformu izbornog reda, za promjenu financijske nagodbe s tim da banska Hrvatska dobije potpunu financijsku samostalnost, da se zaštite seljački posjed, radnici i obrtnici, da se zajamči osobna sloboda, kao i sloboda udruživanja i tiska. U Izvršnom odboru Hrvatske stranke prava nalazio se i Antun Radić, koji je prethodno bio i član Izvršnog odbora Ujedinjene hrvatske opozicije⁹. Budući da su se u redove Hrvatske stranke prava uključili i pristaše Napredne omladine, jer su nastanak te nove političke stranke doživljavali kao koncentraciju hrvatske politike, u Izvršni odbor te stranke izabrani su i predstavnici naprednjaka: Ivan Lorković, Milan Heimerl i Svetimir Korporić¹⁰.

“Stari” (Marijan Derenčin, Šandor Bresztyensky, Šime Mazzura, Josip Pasarić, Grga Tuškan, Ivan Zahar...) i “mladi” (Stjepan Radić, Milan Heimerl, Milivoj Dežman, Ivan Lorković, Većeslav Wilder...) nisu mogli dugo ostati zajedno. Njihovi pogledi na zadatke političke borbe i na demokratizaciju politike, kao i njihov način djelovanja bitno su se razlikovali, što je došlo do izražaja osobito tijekom *narodnoga pokreta* 1903. Nakon sukoba “starih” i “mladih” na glavnoj skupštini Hrvatske poljodjelske banke u Zagrebu, čiji su dioničari uglavnom bili iz redova Hrvatske stranke prava, uslijedio je konačni razlaz i u redovima ove stranke, iz koje su u ožujku 1904. istupili “mladi”, ranije pripadnici Napredne omladine. Ovi su, grupirani oko Stjepana Radića i oko Ivana Lorkovića krenuli otada svaki svojim smjerom. U prosincu 1904. osnovali su svoje zasebne stranke: radićevci - *Hrvatsku pučku seljačku stranku*, lorkovićevci - *Hrvatsku naprednu stranku*¹¹.

Utemeljitelji Hrvatske pučke seljačke stranke bili su: Antun i Stjepan Radić, Benjamin Šuperina, Svetimir Korporić, Milan Krištof, Josip Koritnik, Ante Irgolić, Ante Šlegel, Juraj Kapić, -uro Stojanović, Luka Šoški, Ivan Gmajner, Josip Godler, Josip Stiić, Bogdan Žagar, Dragan Turk i Perislav Ljubić. Programske osnove te stranke zagovarali su listovi: “Hrvatski narod”, “Pučki list”, “Hrvatska misao” i “Hrvatske novine”. Ti su listovi početkom 1905. imali ukupno 17.000 pretplatnika, te je privremeni poslovni odbor Hrvatske pučke seljačke stranke smatrao sve te pretplatnike ujedno i članovima ove stranke¹². Prva glavna skupština Hrvatske pučke seljačke stranke - sa 325 sudionika - održana je 17. i 18. rujna 1905. u velikoj dvorani Novogradiške pivovare u Zagrebu. Na ovoj skupštini prihvaćeni su program i red stranke, rezolucija o izbornom pravu i rezolucija o provedbi temeljnih ustavnih sloboda i prava. Uz to su usvojena i stajališta o sudjelovanju stranke u budućim saborskim izborima¹³. Izabran je i Glavni odbor od 36 članova¹⁴. Stjepan Radić, predsjednik dotadašnjeg Privremenog poslovnog odbora, izabran je tada i za predsjednika Glavnog odbora Hrvatske pučke seljačke stranke¹⁵.

Prvi uredovni saborski izbori u banskoj Hrvatskoj - nakon osnutka i ustroja Hrvatske pučke seljačke stranke - raspisani su za 3., 4. i 5. svibnja 1906¹⁶. Veći dio hrvatskih oporbenih stranaka sudjelovao je u tim izborima u okviru Hrvatsko-srpske koalicije, oformljene nekoliko mjeseci ranije (u prosincu 1905.), a sačinjavali su je: Hrvatska stranka prava, Hrvatska napredna stranka, Srpska narodna samostalna stranka, Srpska narodna radikalna stranka i nekoliko izvanstranačkih političara. Ostale hrvatske oporbene stran-

ke: Hrvatska pučka seljačka stranka, Čista stranka prava i Socijal-demokratska stranka¹⁷ sudjelovale su u tim izborima samostalno, kao što je samostalno sudjelovala u tim izborima i režimska, vladina Narodna stranka.

Hrvatska pučka seljačka stranka (HPSS) istakla je tada svoje zastupničke kandidate u 23 izborna kotara. Bili su to: Antun Jemrić u izbornom kotaru Bošnjaci, Benjamin Šuperina u izb. kotarevima Brod na Savi i Petrinja, Josip Stiić u izb. k. Sisak, Perislav Ljubić u izb. k. Bjelovar, Martin Mikuleta u izb. k. Čazma, Antun Radić u izb. kotarevima Dugo Selo, Velika Gorica i Stubica, Ilija Martinović u izb. k. Garčin, Milan Kučenjak u izb. k. Ivanec, Milan Krištof u izb. kotarevima Klanjec i Samobor, Tomo Jalžabetić u izb. k. Kloštar, Stjepan Gombović u izb. k. Ludbreg, Stjepan Radić u izb. kotarevima Novigrad i Sv. Ivan Žabno, Dragutin Kovačević u izb. k. Novska, Ivan Bartolović u izb. k. Virovitica, Petar Dobričić u izb. k. Vojnić, Đuro Sekulić u izb. k. Cerna, Dragan Turk u izb. k. Pisarovina i Josip Bertić u izb. k. Morović¹⁸.

Kao što je vidljivo, 3 su zastupnička kandidata HPSS kandidirana u po dva izborna kotara (Stjepan Radić, Benjamin Šuperina i Milan Krištof), a 1 u tri izborna kotara (Antun Radić). Izorno nadmetanje bilo je vrlo žestoko. Ni jedan kandidat HPSS nije izabran. U objašnjavanju tog neuspjeha, "Hrvatske novine" su navele: "Kod ovih izbora odlučila je najviše vlada, onda opozicionalna misao, zatim starčevićanstvo i svećenstvo i napokon dosta neznanje narodno i laži". Za kandidate HPSS "nije glasovao ni jedan činovnik", a od svećenika glasovao je samo jedan i to "u dugoselskom kotaru". Nadbiskup zagrebački izdao je okružnicu, kojom je naredio svim župnicima da "ne smiju glasovati za braću Radiće", ni za ljude koji se okupljaju oko lista "Pokret"¹⁹. U tom je objašnjenju dalje isticano da se HPSS ne može i neće približiti vladi, niti ova stranka može dopustiti svećenstvu "što ono hoće, naime, da bude vođa u politici". Isto tako, naglašavano je, da HPSS ne želi misliti i raditi onako kako misle i rade "čisti" pravaši: "Mi nismo starčevićanci i znamo zašto nismo". Ali, HPSS je uvjeren da će svi hrvatski birači biti u njenom "taboru prije ili kasnije"²⁰.

Sljedeći, izvanredni saborski izbori u banskoj Hrvatskoj održani su 27. i 28. veljače 1908. HPSS istakla je svoje zastupničke kandidate u 24 izborna kotara. Bili su to:

Mijo Crljenjak u izbornom kotaru Križevci, Petar Dobričić u izb. k. Samobor, Stjepan Gombović u izb. k. Brod na Savi, Tomo Jalžabetić u izb. k. Hercegovac, Ante Janeković u izb. k. Velika Gorica, Antun Jemrić u izb. kotarevima Bošnjaci i Morović, Franjo Koren u izb. k. Pisarovina, Dragutin Kovačević u izb. k. Novska, Milan Krištof u izb. k. Kloštar, Ivan Ladinski u izb. k. Sv. Ivan Žabno, Vinko Lovreković u izb. k. Čazma, Peroslav Ljubić u izb. k. Hrtkovi, Ilija Martinović u izb. k. Našice, Ivan Mikšec u izb. k. Bjelovar, Janko Mušnjak u izb. k. Vojnić, Antun Radić u izb. k. Dugo Selo, Stjepan Radić u izb. kotarevima Ludbreg, Novigrad i Sisak, Đuro Sekulić u izb. k. Cerna, Benjamin Šuperina u izb. k. Stubica, Josip Tonković u izb. k. Petrinja, i Franjo Vrtar u izb. k. Virovitica²¹.

U izbornom proglasu, pod naslovom "Hrvatski seljački narode!", "Dom" je - kao glasilo HPSS - objavio prisegu tih zastupničkih kandidata, koja u cijelosti glasi: "Pred živim i pravednim Bogom i pred licem celoga hrvatskoga naroda prisežemo na program HPSS, a posebno na ovo: *Prvo*. Nijedan od nas neće ni sam u Peštu ići ni za nikoga drugoga u

Saboru glasovati da tamo ide. *Drugo*. Svi skupa ćemo svom snagom i svakim mogućim načinom u Saboru nastojati da se prekine i ukine svaka posebna zajednica između države Hrvatske i Ugarske. *Treće*. Nijedan od nas ni svi zajedno ne ćemo podnipošto dopustiti da Sabor na narod naprti kakav teret bez pitanja i bez privole celoga naroda. *Četvrto*. Svi skupa ćemo svom snagom svojom i svakim mogućim načinom nastojati i raditi u hrvatskom državnom Saboru da svaki punoljetan i pošten čovjek dobije jednako pravo glasa kod občinskih, županijskih i saborskih izbora. *Peto*. Najviše ćemo se brinuti i za to raditi da se prizna, utemelji i utvrdi podpuno seljačko pravo u obće, a posebice da se iz poreznih novaca osnuje državna seljačka banka za zajmove uz nizke kamate i na malu odplatu, dalje - da država seljačkom narodu dade naknadu za štete od teške nepegode kod usjeva, blaga i imetka (od tuče, nerodice, požara i t.d.), da se u obćini i županiji dade sva vlast narodu, a da se ukinu povlastice veleporeznika i školanih ljudi, zatim da se kotarskim predstojnicima postavi za nadzor kotarski odbor od seljaka, napokon da se seljačkom narodu zajamči podpuno i jednako poštovanje pred gospodom, posebice pred onom gospodom, koju narod plaća i uzdržava. *Šesto*. Nastojat ćemo i raditi za to da nitko u nikakvoj parnici ne mora imati odvjetnika, ako ga neće, a svaka parnica da se ima dogotoviti najdulje u pol godine. *Sedmo*. Protivit ćemo se u Saboru svom silom i svakim mogućim načinom tomu, da se na narodni trošak ikomu poveća plaća do tle, dok se narodu ne pomogne da izađe iz ove nevolje, u kojoj je danas, a nastojat ćemo i raditi za to da se seljačkomu narodu zakonitim putem dade zaslužbe da ne mora bježati iz domovine. Za ovo ćemo raditi i boriti se do zadnjega daha. Tako nam Bog pomogao!”²²

Ovaj je put (1908.) HPSS uspjela ući u Sabor sa svoja 2 zastupnika. Bili su to: Stjepan Radić, izabran u izb. k. Ludbreg, i Vinko Lovreković, izabran u izb. k. Čazma. Vinko Lovreković bio je *prvi seljak* u redovima saborskih zastupnika.

Sljedeći, također izvanredni saborski izbori, održani su 28. listopada 1910. Ovi su izbori provedeni po *novom izbornom redu*, koji je donio Sabor i potvrdio kralj 28. svibnja 1910. Tim novim izbornim redom prošireno je biračko pravo, i to bitno. Od dotadašnjih oko 50.000 birača ili nešto više od 2%, otada je bilo oko 190.000 birača ili oko 8,8% od ukupnog broja stanovništva banske Hrvatske²³. HPSS istakla je svoje zastupničke kandidate u 38 izbornih kotareva. Bili su to:

Petar Dobrinić, seljak, u izb. kotaru Vojnić; Stjepan Radić, književnik, u izb. kotarevima Ludbreg, Petrinja i Sisak; Blaž Šalamon, seljak, u izb. k. Biškupec; Ivan Mlinar, seljak, u izb. k. Ivanec; Imbro Dumbović, seljak, u izb. k. Zlatar; Vladko Maček, odvjetnik, u izb. k. Krapina; Anun Radić, književnik, u izb. kotarevima Dugo Selo i Velika Gorica; Petar Pavlović, seljak, u izb. k. Sv. Ivan Zelina; Benjamin Šuperina, odvjetnik, u izb. kotarevima Stubica i Bjelovar; Josip Ljubić, knjigovoda, u izb. k. Samobor; Juro Valečić, seljak, u izb. k. Jastrebarsko; Franjo Koren, seljak, u izb. k. Pisarovina; Joso Tonković, seljak, u izb. k. Glina; Franjo Rafaj, seljak, u izb. k. Vojni Križ; Martin Crnčić, seljak, u izb. k. Križevac; Vinko Lovreković, seljak, u izb. kotarevima Koprivnica i Čazma; Tomo Jalžabetić, seljak, u izb. k. Novigrad; Juraj Ortner, župnik, u izb. k. Kloštar Podravski; Antun Jemrić, seljak, u izb. k. Hercegovac; Miško Crljenjak, seljak, u izb. k. Sv. Ivan Žabno; Dragutin Kovačević, seljak, u izb. k. Novska; Mijo Stajčić, seljak, u izb. k. Nova Gradiška; Đuro Sekulić, se-

ljak, u izb. k. Brod na Savi; Stjepan Gombović, seljak, u izb. k. Garčin; Mijo Juretić, seljak, u izb. k. Požega; Joso Sorić, posjednik, u izb. k. Vilić Selo; Josip Predavec, školovani gospodarstvenik, u izb. k. Virovitica; Ivan Vidaković, seljak i krojački obrtnik, u izb. k. Našice; Mijo Balentović, seljak, u izb. k. Dakovo; Andrija Tuličić, seljak, u izb. k. Cerna; Mato Babogredac, seljak, u izb. k. Bošnjaci; Ilija Martinović, seljak, u izb. kotarevima Morović i Hrtkovci²⁴.

HPSS izborila je u tim izbornama (1910.) 9 zastupničkih mandata²⁵. Njeni zastupnici, tada izabrani, bili su: Stjepan Radić, izabran u izb. k. Ludbreg; Antun Radić, izabran u izb. k. Velika Gorica; Benjamin Šuperina, izabran u izb. k. Bjelovar; Ante Jemrić, izabran u izb. k. Hercegovac; Vinko Lovreković, izabran u izb. k. Čazma; Tomo Jalžabetić, izabran u izb. k. Novigrad; Dragutin Kovačević, izabran u izb. k. Novska; Mato Babogredac, izabran u izb. k. Bošnjaci; Josip Predavec, izabran u naknadnim izborima u izb. k. Dugo Selo²⁶.

Novi, opet izvanredni saborski izbori²⁷ održani su već naredne godine - 15., 16. i 18. prosinca 1911. U ovim je izborima HPSS istakla svoje zastupničke kandidate u 35 izbornih kotareva. Bili su to: Franjo Koren u izb. kotarevima Jastrebarsko i Pisarovina, Juro Valečić u izb. k. Samobor, Đuro Sekulić i izb. k. Petrinja, Ivan Mlinar u izb. k. Biškupec i Ivanec, Benjamin Šuperina u izb. k. Bjelovar, Ante Jemrić u izb. k. Cerna i Hercegovac, Martin Crnčić u izb. k. Sv. Ivan Zelina i Križevac, Josip Predavec u izb. k. Dugo Selo, Koprivnica i Virovitica, Dragutin Kovačević u izb. k. Novska, Vaclav Štoviček u izb. k. Daruvar, Ivan Vidaković u izb. k. Požega, Antun Radić u izb. k. Brod na Savi i Velika Gorica, Stjepan Radić u izb. k. Sv. Ivan Zelina, Sisak i Ludbreg, Stjepan Gombović u izb. k. Garčin, Fabijan Živanović u izb. k. Morović, Mato Babogredac u izb. k. Bošnjaci, Vladko Maček u izb. k. Donja Stubica, Franjo Vrtar u izb. k. Klanjec, Vinko Lovreković u izb. k. Čazma, Mato Kušmišević u izb. k. Vojni Križ, Tomo Jalžabetić u izb. k. Novigrad, Josip Ljubić u izb. k. Krapina, Mirko Neudörfer u izb. k. Zlatar, Đuro Predragović u izb. k. Kloštar Podravski, Ilija Martinović u izb. k. Nova Gradiška²⁸. Od tih zastupničkih kandidata HPSS izabrano je 8 i to: Stjepan Radić - u izb. k. Ludbreg, Antun Radić - u izb. k. Velika Gorica, Josip Predavec - u izb. k. Dugo Selo, Ante Jemrić - u izb. k. Hercegovac, Vinko Lovreković - izb. k. Čazma, Tomo Jalžabetić - u izb. k. Novigrad, Mato Babogredac - u izb. k. Bošnjaci i Benjamin Šuperina - u izb. k. Bjelovar²⁹.

Posljednji saborski izbori u banskoj Hrvatskj održani su 16. prosinca 1913. HPSS istakla je svoje zastupničke kandidate u 40 izbornih kotareva. Bili su to: Stjepan Radić u izb. kotarevima Ludbreg i Sisak, Antun Radić i izb. k. Velika Gorica, Tomo Jalžabetić izb. k. Novigrad Podravski, Vinko Lovreković u izb. k. Čazma i Koprivnica, Vladko Maček u izb. k. Dugo Selo, Benjamin Šuperina u izb. k. Bjelovar, Ante Jemrić u izb. k. Hercegovac, Dragutin Kovačević u izb. k. Novska, Mato Babogredac u izb. k. Bošnjaci, Blaž Šalamon u izb. k. Biškupec, Imbro Dumbović u izb. k. Zlatar, Petar Rusan u izb. k. Stubica, Juro Valečić u izb. k. Samobor, Petar Dobrinić u izb. k. Jastrebarsko, Franjo Koren u izb. k. Pisarovina, Mirko Neudörfer u izb. k. Petrinja, Franjo Rafaj u izb. k. Vojni Križ, Miško Crljenjak u izb. k. Sv. Ivan Zelina, Mato Crnčić u izb. k. Sv. Ivan Žabno, Martin Crnčić u izb. k. Križevci, Stjepan Gombović u izb. k. Vilić-Selo, Đuro Sekulić u izb. k. Brod na Savi, Mijo Juretić u izb. k. Garčin, Ivan Šubarić u izb. k. Morović, Đuro Predragović u izb.

k. Kloštar Podravski, Ivan Bartolović u izb. k. Virovitica, Stjepan Šimunović u izb. k. Nova Gradiška i Stjepan Ortner u izb. k. Krapina i Klanjec³⁰.

Uoči tih izbora (1913.) izašlo je više članaka u "Domu" - glasilu HPSS - koji se tada predstavljao kao "Seljačke novine za gospodarstvo i prosvjetu". U jednom od tih članaka, pod naslovom "Čujte!", Antun Radić je pisao: "Evo opet su izbori za hrvatski naš Sabor u Zagrebu. Opet će početi sastanci i skupštine - tako zvana izborna borba". U toj borbi bit će kojekakvih presija na birače, pa i podmićivanja. Ali, upozoravao je Radić: "Što svi smiju, mi ne smijemo!" Jer, HPSS želi dostojanstveno ponašanje, kakvo je primjereno stranci koja u istinu predstavlja narod. Ovoj stranci nisu potrebni ni sila, ni podmićivanje. Ona zastupa hrvatski seljački narod, a taj se narod "ne bori za vlast nad drugima, nego za pravdu i za slobodu"³¹. Predizborni članci Stjepana Radića obično su i svojim naslovima sadržavali potpuno jasne poruke. Tako je npr. jedan njegov članak bio naslovljen ovako: "Žurnom nogom za seljačkom slogom, trieznom glavom za seljačkim pravom!"³²

Tijekom tih izbora (1913.) birališta su bila bezobzirna borilišta. U toj borbi za zastupničke mandate osobito su bili agresivni Staromadžaroni (Starounionisti), vladina, Skerleczo-va stranka - slična ranijim vladinim strankama (kao što su bile: Khuenova Narodna stranka, Rauchova Vladina stranka, Tomašićeva Stranka narodnog napretka). Agresivno je nastupala i Hrvatsko-srpska koalicija (podržavana također - po nalogu bana Ivana Skerleca - od sveukupnog upravnog aparata u izborništvima, u kojima nije bilo staromadžaronskih zastupničkih kandidata). Bezobzirno su postupale i pravaške stranke: Starčevićeva stranka prava (milinovci) i Kršćansko-socijalna stranka prava (frankovci). U takvom žestokom predizbornom i izbornom nadmetanju, HPSS bila je izrazito potisnuta: uspjela je izboriti samo 3 zastupnička mandata: Stjepan Radić bio je izabran u izb. k. Ludbreg³³, Vinko Lovreković u izb. k. Čazma i Tomo Jalžabetić u izb. k. Novigrad³⁴.

Osobito velika iznenađenja za HPSS u tim izborima (1913.) bili su neizbor Antuna Radića, Vladka Mačeka, Benjamina Šuperine i Mate Babogredca, izuzetno aktivnih, dobro poznatih i vrlo uglednih djelatnika stranke i članova njezina Glavnog odbora. Antun Radić je izabran 1910. u 2 izborna kotara - u Velikoj Gorici i Dugom Selu. Godine 1911. ponovno je izabran u izb. k. Velika Gorica. Benjamin Šuperina je - smatralo se - bio potpuno siguran u izbornom kotaru Bjelovar, u kojemu je biran i 1910. i 1911. Isto tako - smatralo se - da je potpuno siguran izbor i Mate Babogredca u njegovu zbornom kotaru Bošnjaci, u kojemu je izabran za saborskog zastupnika i 1910. i 1911. Protiv Antuna Radića u izbornom kotaru Velika Gorica (1913.) naročito su se angažirali pristaše Starčevićeve stranke prava (milinovci³⁵). Oni su se zalagali za svoga zastupničkog kandidata Ivana Peršića, koji je tada u tom kotaru bio i izabran. Kao vrlo eksponirani protivnik braće Radić, Peršić s ovom pobjedom u izbornom kotaru Velika Gorica (1913.) osobito ponosio³⁶.

Saborski zastupnici HPSS (1908. - 1918.) bili su vrlo aktivni. Djelovali su kao saborska oporba. Njihovo djelovanje - s obzirom na teme, koje su iznašali, obrazlagali i o kojima su pokretali rasprave u Saboru - odvijalo se u skladu s programom njihove stranke. Među njima je bio najaktivniji Stjepan Radić³⁷.

Zaključak:

Hrvatska pučka seljačka stranka osnovana je potkraj 1904. Biračko pravo u banskoj Hrvatskoj bilo je još tada vrlo ograničeno. Do 1910. imalo je to pravo samo oko 2% stanovništva, a od 1910. - oko 8,8%. U Hrvatskom saboru u Zagrebu bilo je 88 zastupnika.

Ta je stranka sudjelovala u 5 saborskih izbora. Godine 1906. nije izborila ni jedan zastupnički mandat. Godine 1908. ušla je u Sabor sa 2, 1910. sa 9, 1911. sa 8 i 1913. sa 3 zastupnika. Njezini su zastupnici, djelujući stalno kao saborska oporba (1908. - 1918.), bili vrlo aktivni.

Bilješke

¹ A. Radić - Š. Mazzuri, Zagreb 17. XI. 1898. Nacionalna i sveučilišna knjižnica. Zbirka rukopisa. R 6491-b.

² *Dom* br. 6, Zagreb 15. III. 1900., 96.

³ *Dom* br. 3, Zagreb 8. II. 1901. ("Život i politika"), 47.

⁴ *Dom* br. 5, Zagreb 13. III. 1901. ("Hrvatska seljačka stranka"), 71.

⁵ Nazivana je i tako po glasilima koaliranih stranaka: pravaškoj "Hrvatskoj domovini" i neodvišnjačkom "Obzoru".

⁶ Ivo Perić, *Hrvatski državni sabor 1848. - 2000. Drugi svezak: 1868. - 1918.*, Zagreb 2000., 335. - U svakom izbornom kotaru birao se po 1 zastupnik. Bilo je zapravo ukupno 90 izbornih kotareva. Ali, dva izborna kotara: Rijeka I i Rijeka II nisu htjela birati svoje zastupnike, jer su riječki mađaroni (podržani i od tamošnjih Talijana i talijanaša) smatrali da Rijeka i okolica pripadaju Mađarskoj i da je njihovim zastupnicima mjesto jedino u Ugarskom saboru u Budimpešti.

⁷ Stjepan Radić, *Moj politički životopis*, u knj.: Stjepan Radić, *Politički spisi*. Priredio Zvonimir Kulundžuić, Zagreb 1971., 69 - 70.

⁸ Stjepan Radić, Najjača stranka u Hrvatskoj, u knj. Stj. Radića, *Politički spisi ...* (v. bilj. 7), 224.

⁹ Josip Horvat, *Izmjene generacija. Ideje i ljudi kroz četvrt vijeka hrvatske politike (1895. - 1905.)*, Obzor.Spomen knjiga 1860. - 1935., Zagreb 1935., 20.

¹⁰ Isto, 21.

¹¹ Privremneni poslovni odbori tih stranaka izradili su i prihvatili programe svojih stranaka. Taj čin usvajanja stranačkog programa smatra se početkom postojanja tih stranaka. Prema tome: Hrvatska pučka seljačka stranka postoji od 22. prosinca 1904., a Hrvatska napredna stranka od 29. prosinca 1904.

¹² Perislav Ljubić, *Hrvatska pučka seljačka stranka*, *Hrvatske novine* br. 3, Virje 14. I. 1905., 1. - V. i: Hrvoje Matković, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Zagreb 1999., 33 - 37.

¹³ *Hrvatske novine* br. 37/1905., 1 i br. 39/1905., 1 - 2.

¹⁴ Od tih 36 članova, 17 su bili seljaci, 6 književnici, publicisti i novinari, 5 svećenici, 5 posjednici, 1 trgovac, 1 obrtnik i 1 odvjetnik.

- ¹⁵ Ta mu je funkcija povjeravana uzastopno do njegove smrti (1928).
- ¹⁶ *Obzor* br. 110, Zagreb 1906., 1.
- ¹⁷ Socijal-demokratska stranka je isprva bila članica Hrvatsko-srpske koalicije, ali je u travnju 1906., dakle uoči izbora, istupila iz te koalicije, smatrajući da joj nije mjesto u društvu s gospodskim stankama.
- ¹⁸ *Hrvatske novine* br. 15/1906., 2 i br. 16/1906., 2.
- ¹⁹ "Pokret" je bio glasilo Hrvatske napredne sranke.
- ²⁰ *Hrvatske novine* br. 21/1906. ("Poslie izbora"), 2 - 3.
- ²¹ *Dom. Glavne novine HPSS* br. 8/1908., 1.
- ²² Isto, 1.
- ²³ V. bilj. 6, isto, 371.
- ²⁴ *Dom* br. 42/1910., 1.
- ²⁵ *Dom* br. 45/1910., 3; Stjepan Radić, *Devet seljačkih zastupnika izabranih prvi put po proširenom izbornom pravu u banskoj Hrvatskoj*, Zagreb 1912., 3 - 51.
- ²⁶ Antun Radić, kandidiran u dva izb. kotara - Velika Gorica i Dugo Selo - bio je izabran u ta oba kotara. Prigodom verifikacije saborskih mandata, on se opredijelio za zastupnički mandat, izboren u Velikoj Gorici. Kako je time izb. k. Dugo Selo ostao bez svoga zastupnika u Saboru, održani su ovom kotaru naknadni izbori, u kojima je izabran Josip Pedavec, član Glavnog odbora HPSS. - V. bilj. 6, isto, 373.
- ²⁷ Zbog čega je dolazilo do raspustâ Sabora i novih, prijevremenih, izvanrednih saborskih izbora u godinama uoči Prvoga svjetskoga rata (1908., 1910., 1911. i 1913.) - poblize o tome v. u knj., navedenoj u bilj. 6.
- ²⁸ *Dom* br. 49/1911., 3
- ²⁹ *Obzor* br. 353/1911., 1.
- ³⁰ *Dom* br. 47/1913., 1.
- ³¹ Isto, 1,
- ³² *Dom* br. 48/1913., 1.
- ³³ Saborski verifikacijski odbor, u kojem su glavnu riječ imali Staromadaroni i Koalicionaši, dva je puta uzastopce poništavao zastupnički mandat Stjepana Radića, tvrdeći da on, u vrijeme ovih izbora (1913.), nije imao pasivnog izbornog prava. Odbor je tu tvrdnju temeljio na saznanju: da je S. Radić od osječkog Sudbenog stola - zbog verbalnog i fizičkog nasrtaja na kotarskog predstojnika Janka Sokolića - bio, 25. svibnja 1912., kažnjen kaznom strogog zatvora u trajanju od 4 mjeseca, odnosno, nakon žalbenog postupka, u trajanju od 3 mjeseca, i da tu kaznu do dana ovih saborskih izbora nije izvršio. U naknadnom izboru u ludbreškom izbornom kotaru, 25. travnja 1914., on je ponovno izabran, kao što je ponovno izabran u tom istom kotaru i u drugom naknadnom izboru, 28. lipnja 1914. Budući da se S. Radić zbog navedenog kaznenog djela već nalazio u istražnom zatvoru i to vremenski znatno dulje od trajanja zatvorske kazne na koju je bio osuđen,

uslijedilo je - na njegovu molbu - kraljevo pomilovanje. Poslije tog vladareva akta, zastupnički mandat S. Radića bio je u Saboru konačno verificiran.

³⁴ V. bilj. 6, isto, 377.

³⁶ Ivan Peršić, *Kroničarski spisi*. Priredio Stjepan Matković, Zagreb 2002., 172.

³⁷ Njegovi saborski govori objavljeni su 1996. - u izdanju zagrebačke nakladničke kuće "Dom i svijet" - u tri oveća knjižna sveska.